

เอกสาร สรุปรายงานการวิจัย การแอ่งยึดที่ดินจากนโยบายป่าไม้ในยุคทหารคสช. กับการผลิตซ้ำความจนเรื้อรัง กรณี ป่าสงวนแห่งชาติดงหมู แปลง 2¹

งานวิจัยชิ้นนี้ มุ่งวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการแอ่งยึดที่ดินของรัฐภายใต้ชื่อนโยบายทวงคืนผืนป่ากับความยากจนเรื้อรัง ภายใต้คำถามสำคัญของงานวิจัย คือ นโยบายทวงคืนผืนป่าของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) เป็นเงื่อนไขสำคัญที่มีต่อการผลิตซ้ำความจนเรื้อรัง และความทุกข์ทนเชิงสังคมและอารมณ์ในครัวเรือนที่ถูกยึดที่ดินหรือไม่อย่างไร โดยมีกลุ่มตัวอย่างจาก 50 ครัวเรือนของหมู่ที่ 5,6 และ 13 ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร ซึ่งเป็นกลุ่มผู้เดือดร้อนจากจำนวนทั้งหมด 300 กว่าครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากการถูกยึดที่ดินซึ่งทับซ้อนกับเขตป่าสงวนดงหมู แปลง 2 จากนโยบายดังกล่าว ที่ผ่านมามี 50 ครัวเรือนได้ยื่นหยัดต่อสูเพื่อเรียกร้องสิทธิในที่ดินกลับคืนตั้งแต่ปี 2559 จนถึงปี 2566 โดยมีพื้นที่ศึกษา คือ ป่าดงหมูแปลง 2 ประกอบด้วยบ้านหมู่ที่ 5, 6 และ 13 ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากแอ่งยึดที่ดินของนโยบายทวงคืนผืนป่ารวมกว่า 2,000 ไร่ โดยมีชาวบ้านจำนวน 50 ครอบครัวจาก 300 กว่าครอบครัวที่ได้รับผลกระทบเป็นกลุ่มกรณีศึกษา โดยขอบเขตการศึกษามุ่งเน้นวิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากแผนแม่บทแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรป่าไม้หรือนโยบายทวงคืนผืนป่าของรัฐบาลคสช.ที่ได้ประกาศคำสั่ง 64/2557 และ 66/2557 ตั้งแต่ปี 2557

ในงานนี้ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดเรื่องการแอ่งยึดที่ดิน (Land Grabs) มาใช้เพื่ออธิบายให้เห็นกระบวนการสร้างความชอบธรรมในการเข้าแอ่งยึดที่ดินของประชาชนภายใต้สำนวนโวหาร “การทวงคืนผืนป่า” นอกจากนี้ยังต้องการทำความเข้าใจและวิเคราะห์ข้อมูลปมปัญหาเชิงโครงสร้างของการแอ่งยึดที่ดินในเขตป่าภายใต้อำนาจทหารคสช. ในภาคผ่านอีสาน ผ่านกรณีป่าดงหมูแปลง 2 รวมถึงต้องการชี้ให้เห็นผลกระทบที่เกิดขึ้นจากนโยบายดังกล่าวในเชิงเศรษฐกิจ สังคม และความทุกข์ทนทางอารมณ์ ท้ายที่สุด งานวิจัยต้องการหาข้อเสนอระดับนโยบายสาธารณะที่เป็นรูปธรรมต่อหน่วยงานของรัฐด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อลดผลกระทบและผลิตซ้ำความยากจนเรื้อรัง โดยมีผลการศึกษาดังนี้

6.1 ผลการศึกษา

ประการที่ 1 กรอบคิดเรื่องทรัพยากรธรรมชาติเป็น “ทรัพย์สินของรัฐ” (State poverty) และการทำให้ป่ามีสถานะเป็นความมั่นคง (แบบใหม่) คือ ปมปัญหาของโครงสร้างความคิดที่ส่งผลต่อการกำหนดนโยบายการแอ่งยึดที่ดินและป่าไม้

¹ ผู้วิจัยประกอบด้วย อาจารย์กิติมา ขุนทองและคุณธนพร สีสุขใส โดยได้รับการสนับสนุนจาก Greenpeace Thailand Protection International (PI) และ มูลนิธินิติธรรมสิ่งแวดล้อม (EnLAW)

จากข้อมูลการวิจัยพอสรุปให้เห็นภาพได้ ดังนี้ 1) ปมความคิดเรื่องทรัพยากรธรรมชาติเป็น “ทรัพย์สินของรัฐ” (State poverty) ทำให้ที่ผ่านมารัฐมีความพยายามรวมศูนย์อำนาจในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ไปไว้ที่ส่วนกลาง โดยการใช้กฎหมายและเทคโนโลยีทางอำนาจต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นความรู้วิทยาศาสตร์ แผนที่ ภาพถ่ายดาวเทียม ชีตเส้นสร้างอาณาบริเวณเพื่อที่จะทำให้ทรัพยากรกลายมาเป็นทรัพย์สินของรัฐแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาดในรูปป่าอุทยาน ป่าสงวนฯ เป็นต้น โดยให้อำนาจเจ้าหน้าที่ของรัฐทำตัวเป็นเจ้าของทรัพยากรหรือเป็นผู้พิทักษ์ มีอำนาจสิทธิขาดตามกฎหมายที่จะกระทำการใดๆ ก็ได้ รวมถึงการห้าม การกีดกันบุคคลหรือผู้ที่ไม่ใช้รัฐเข้าใช้ประโยชน์ แต่ขณะเดียวกันรัฐก็ใช้สถานะความเป็นเจ้าของแสวงหาประโยชน์จากป่าในทางเศรษฐกิจมาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นการให้สัมปทานป่า การอนุญาตให้กลุ่มทุนเข้าใช้ประโยชน์จากป่าในรูปแบบสัมปทานเหมืองแร่ การสร้างเขื่อน สร้างแหล่งท่องเที่ยวและการสร้างสวนป่าเศรษฐกิจ เป็นต้น โดยอ้างเพื่อประโยชน์และความมั่นคงของชาติ ซึ่งปมเหล่านี้เองทำให้รัฐเชื่อมั่นว่าสามารถเข้าควบคุมและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ได้ตามต้องการโดยที่ประชาชนที่ใช้ประโยชน์อยู่ในขณะนั้นจะยินยอมหรือไม่ก็ได้ จึงนำไปสู่ปัญหาการแอ่งยึดทรัพยากรออกจากการควบคุมและการใช้ประโยชน์ของประชาชน

2) ปมความคิดเรื่องป่าคือความมั่นคง (แบบใหม่) ของรัฐ เป็นหนึ่งในเครื่องมือสร้างความเชื่อมั่นในการศักยภาพการบริหารของรัฐบาลในการแก้ไขวิกฤตของประเทศ ไม่ต่างจากวิกฤตด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ทั้งนี้ วิกฤตด้านป่าไม้ที่ถูกนำเสนอผ่านตัวเลขการลดลงของพื้นที่ป่าจากการถูกบุกรุกทำลายและนับวันผลกระทบจะยิ่งรุนแรงมากขึ้น ดังนั้น การเพิ่มพื้นที่ป่าให้ได้ร้อยละ 40 ของประเทศจึงเป็นความท้าทายของรัฐบาลทุกยุคทุกสมัย และเมื่อคสช.ทำการยึดอำนาจจำเป็นต้องอาศัย “วิกฤต” ต่างๆ มาเป็นเครื่องมือในการสร้างการยอมรับจากประชาชน ทำให้พบว่าเพียง 23 วันหลังการยึดอำนาจรัฐบาลคสช.ได้ประกาศคำสั่ง 64/2557 ออกมาบังคับใช้โดยอ้างเพื่อแก้ไขวิกฤตการลดลงของพื้นที่ป่าจากการบุกรุกทำลายของกลุ่มนายทุน อย่างไรก็ตาม ความคิดที่จะใช้ป่าเป็นเครื่องมือสร้างยอมรับในรัฐบาลคสช.นั้นไม่ได้จำกัดอยู่แค่ในระดับประเทศ แต่ในระดับประชาคมโลก รัฐบาลคสช.ก็ต้องการการยอมรับเช่นกัน การให้คำมั่นสัญญาต่อสหประชาชาติในเรื่องแก้ไขปัญหารักษาความต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศของโลกหรือวิกฤตโลกร้อน โดยการประกาศ “ประกาศกรุงเทพมหานครว่าด้วยโมเดลเศรษฐกิจ BCG” (the Bangkok Goal Declaration on BCG) แก้ไขแผนแม่บทป่าไม้ และนโยบายทวงคืนผืนป่า ตลอดจนแผนงานย่อยต่างๆ เพื่อแสดงให้เห็นการเป็นรัฐบาลที่มีความกระตือรือร้นต่อประเด็นของประชาคมโลก โดยไม่ได้คำนึงถึงความเป็นจริงว่าพื้นที่ป่ามีชาวบ้านอาศัยและใช้ประโยชน์อยู่ จนนำไปสู่วิกฤตการสูญเสียที่ดินและปัญหาผลกระทบที่ตามมาโดยเฉพาะปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำ

ประกาศที่ 2 นโยบายทวงคืนผืนป่า คือ ฉากหน้าของการแอ่งยึดที่ดินของประชาชนในยุคคสช.

จากงานวิจัยพบว่า “นโยบายทวงคืนผืนป่า” ที่อ้างเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและและการแก้ไขปัญหาที่ดินทำกินของเกษตรกรผู้ยากไร้นั้นเป็นเพียงหน้าฉากของกระบวนการแอ่งยึดที่ดิน ทั้งนี้ กระบวนการแอ่งยึดที่เกิดขึ้นในพื้นที่ป่าดงหมูป่า 2 นั้นพบมีการใช้รูปแบบการแอ่งยึดมากถึง 4 รูปแบบ ทำให้สถานการณ์แอ่งยึดในพื้นที่แห่งนี้มีความรุนแรงและเต็มไปด้วยความมุ่งมั่นที่จะพรากและแอ่งยึดทรัพยากรไปให้ได้ โดยในงานวิจัยได้เผยให้เห็นรูปแบบของการแอ่งยึดที่เกิดขึ้น ดังนี้

รูปแบบที่ 1 อ่างความชอบธรรมผ่านวาทกรรมทวงคืนผืนป่า “ความชอบธรรม” ที่ใช้อ่างในการแอ่งยึดที่ดิน คือการสร้างวาทกรรม “ทวงคืนผืนป่า” อาศัยสถานการณ์ “การลดลงและความเสื่อมโทรมของพื้นที่ป่า” เพื่อให้เห็นความจำเป็นอย่างเร่งด่วนที่จะต้อง “หยุดยั้งการบุกรุกทำลายพื้นที่ป่า” จาก “กลุ่มนายทุน” แทนที่จะเป็น “ชาวบ้าน” หรือ “ชาวเขา” เหมือนที่ผ่านมา เหตุที่เป็นเช่นนี้นั้นผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าการรัฐประหารทำให้ความชอบธรรมทางการเมืองของรัฐบาลคสช.มีน้อยมาก การสร้างจำเลยใหม่อาจจะเป็นตัวเลือกเพื่อให้ได้รับแรงสนับสนุนจากประชาชนโดยเฉพาะชนชั้นกลาง แต่ในความเป็นจริงวาทกรรมทวงคืนผืนป่าจากนายทุนเป็นเพียงหน้าฉากในการเข้าแอ่งยึดจากประชาชน

ความสลับซับซ้อนที่น่าสนใจของวาทกรรมชุดนี้อยู่การประดิษฐ์สร้างคำใหม่ คือ คำว่า “ทวงคืนผืนป่า” ซึ่งคำว่า “ทวงคืน” มีนัยความหมายของ “การเรียกเอาสิ่งที่เป็นของตน หรือสิ่งที่ติดค้างกลับคืนมา” หรือ “เรียกร้องเอาสิ่งที่พึงมีพึงได้” จากการศึกษาที่ถูบุคคลอื่นกระทำการครอบครองโดยชอบหรือมิชอบ เป็นคำแสดงสถานะ “ความเป็นเจ้าของ” ในที่นี้ คือ เพื่อแสดงให้เห็นว่า นายทุนได้กระทำการล่วงละเมิดทรัพย์สินของรัฐ ซึ่งก็คือพื้นที่ป่า ดังนั้น การทวงคืนจึงเป็นความชอบธรรม แม้จะใช้ความรุนแรงก็ไม่ได้เป็นสิ่งที่กระทำเกินเหตุ เพราะนายทุนเหล่านั้นล้วนเป็นผู้มีอิทธิพลที่สั่งสมอำนาจมานาน

อย่างไรก็ตาม ในความจริงพบว่าผู้เดือดร้อนเกือบทั้งหมดเป็นชาวบ้าน เช่น ในกรณีชาวบ้านคำป่าหลายทั้ง 300 กว่าครอบครัวเป็นเกษตรกรที่หาเช้ากินค่ำเช่นเดียวกับพื้นที่อื่นทั่วประเทศ ความเดือดร้อนขยายวงกว้างจนกลายเป็นข่าวและมีการร้องเรียนหน่วยงานต่างๆ ว่านโยบายดังกล่าวก่อให้เกิดการละเมิดสิทธิของประชาชน ทั้งนี้เพื่อปกป้องความชอบธรรม ผู้มีอำนาจของรัฐบาลได้ทำการตอบโต้โดยชี้แจงว่าชาวบ้านเหล่านั้น คือ “นอมินีของนายทุน” คือเป็นผู้กระทำการบุกรุกป่าแทนนายทุน และแม้ว่าจะมีบางส่วนที่รัฐไม่สามารถโต้แย้งว่าเป็นนายทุนได้ รัฐได้ทำการตอบโต้ว่า ประชาชนที่สามารถอาศัยและใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าของรัฐนั้นเป็นเรื่องของการให้ความอนุเคราะห์ชั่วคราวซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นผู้ไม่มีสิทธิในการครอบครองที่ดินดังกล่าว เพราะสิทธิในที่ดินนั้นเป็นของรัฐ ที่จะทวงคืนเมื่อไหร่ก็ได้

ไม่เพียงเท่านั้น งานวิจัยชิ้นนี้ยังพบว่ารัฐยังใช้ “วาทกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ” ซึ่งเป็นวาทกรรมหลัก (Dominant discourse) มาใช้เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับวาทกรรมทวงคืนผืนป่าให้น่าเชื่อถือมากขึ้น โดยการประกาศนำที่ดินที่ยึดคืนมาได้ไปฟื้นฟูเพื่อเพิ่มพื้นที่ป่าให้ได้ร้อยละ 40 ตามเป้าหมาย รวมทั้งจะดำเนินการจัดการที่ดินให้แก่ราษฎรผู้ยากไร้ในรูปแบบของรัฐ เพื่อหยุดยั้งการทำบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม่ให้มีประสิทธิภาพ เพื่อลดผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมของประเทศ การอ้างวาทกรรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้ต่อกัยผ่านสถาบันทางการเมือง สื่อมวลชนเพื่อทำให้มีความน่าเชื่อถือ และกลายเป็นความจริงที่แทรกซึมให้คนยอมรับโดยไม่ตั้งคำถามว่า “การลดลงของพื้นที่ป่าของประเทศไทยเกิดจากนายทุน” เพื่ออำพรางความต้องการแอ่งยึดเอาที่ดินและป่าไม้ของชุมชนและกีดกันไม่ให้ชาวบ้านเข้าถึงทรัพยากร

รูปแบบที่ 2 การอ้างอำนาจกฎหมายบังคับในฐานะป่าเป็นทรัพย์สินของรัฐ การประกาศกฎหมายป่าไม้ 2484 เป็นฉากแรกของการแอ่งยึดผืนที่ป่าให้กลายเป็น “ทรัพย์สินของรัฐ” โดยมีการทยอยออกพรบ.อุทยาน

แห่งชาติ พรบ.ป่าสงวนแห่งชาติ ในปี 2504 และ 2507 ตามลำดับ เพื่ออนุรักษ์และคุ้มครองป่าไม้ มีการใช้แผนที่เป็นเครื่องมือในการกำหนดอาณาเขต เพื่อแสดงอำนาจของรัฐเหนืออาณาบริเวณดังกล่าวในขณะนี้ป่าได้กลายเป็นทรัพย์สินของรัฐที่รัฐสามารถอ้างสิทธิเพื่อทำลายการควบคุมและใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าของชุมชน หากป่าอนุรักษ์ไหนที่มีประชาชนเข้าไปใช้ประโยชน์หรืออาศัยอยู่จะมีสถานะเป็น “ผู้บุกรุก” ทรัพย์สินของรัฐโดยทันที ทั้งที่ในความเป็นจริงพื้นที่ป่าอนุรักษ์มีประชาชนอาศัยอยู่แล้วกว่า 370,000 ราย เฉพาะในป่าสงวนฯ มีมากถึง 58,000 ราย ทั้งนี้ การประกาศพื้นที่ป่าอนุรักษ์จึงนำไปสู่สถานการณ์ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนมาโดยตลอด สาเหตุก็เนื่องมาจากวิถีคิดในการประกาศเขตป่าวางอยู่บนมุมมองที่ว่า ป่าเป็นพื้นที่บริสุทธิ์ปราศจากผู้คนและป่าเป็นพื้นที่สีเขียว เป็นพื้นที่สำหรับการอนุรักษ์ การศึกษาและการพักผ่อน การสร้างความหมายดังกล่าวนำไปสู่ “กระบวนการทำให้ป่าบริสุทธิ์” (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2021) และมีเพียงรัฐเท่านั้นที่จะทำหน้าที่เป็น “ผู้พิทักษ์ป่า” ไว้ได้ท่ามกลางความพยายามบุกรุกทำลายของประชาชนที่อาศัยในพื้นที่รายรอบป่าจนเป็นที่มาของวาทกรรมชาวเขาทำลายป่า ชาวบ้านบุกรุกป่า และนั่นเองได้กลายมาเป็นข้ออ้างให้รัฐดำเนินการเอาผิดกับผู้เข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่รัฐได้อย่างเข้มงวด

กรณีป่าสงวนป่าดงหมูแปลง 2 ย้อนกลับไปในปี 2504 รัฐบาลในขณะนั้นได้ประกาศให้พื้นที่ป่าดังกล่าวเป็น “พื้นที่ป่าไม้แห่งชาติ” อย่างไรก็ตาม พื้นที่ดังกล่าวไม่ได้เป็นพื้นที่ว่างเปล่า เพราะในความเป็นจริงมีชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่แล้วตั้งแต่ปี 2483 มีการบุกเบิกและจับจองที่ดินโดยการรับรู้และยอมรับของคนในชุมชน ดังนั้นในขั้นตอนการดำเนินการสำรวจโดยเจ้าหน้าที่ป่าไม้ซึ่งเกิดขึ้นหลายรอบ อดีตผู้นำในขณะนั้นร่วมกับชาวบ้านได้นำชี้แนวเขตและกันเขตที่ทำกินของชาวบ้านออกและเจ้าหน้าที่ก็รับทราบตามนั้น แต่เมื่อมีการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าดงหมูแปลง 2 ในปี 2529 กลับปรากฏแนวเขตป่าทับพื้นที่ทำกินของชาวบ้านจำนวนมาก นำไปสู่การเรียกร้องสิทธิในที่ดินร่วมกับเครือข่ายสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกย.อ) และสมัชชาคนจน หลังการเรียกร้องมีพื้นที่บางส่วนได้เอกสารสิทธิ์สปก. 4-01 แต่ก็มีจำนวนมากไม่ได้เอกสารสิทธิ์แม้จะมีที่ดินในอาณาบริเวณใกล้เคียงกัน แม้คนที่ไม่ได้เอกสารสิทธิ์จะเชื่อและยึดมั่นว่าตนมีสิทธิในที่ดินและเป็นเจ้าของอย่างชอบธรรมตามการยอมรับของคนในชุมชน แต่พวกเขาก็ตระหนักดีว่าใช้ชีวิตอยู่กับความคลุมเครือเรื่องเอกสารสิทธิมาโดยตลอด จนกระทั่งการออกประกาศนโยบายทวงคืนผืนป่า รัฐ อาศัยภาวะความคลุมเครือดังกล่าวบีบบังคับเอาที่ดิน อ้าง “ชาวบ้านบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ” มีความผิดตามพรบ. ป่าสงวนและพรบ.ป่าไม้ พร้อมเข้าทำการยึดที่ดินและเอกสารสิทธิ์สปก.4 - 01 โดยปราศจากการบอกกล่าวล่วงหน้าให้รู้ตัว ไม่มีมาตรการรองรับผลกระทบและปราศจากการชดเชยหรือทดแทนสิทธิที่ถูกยึดไป

รูปแบบที่ 3 การใช้กำลังบังคับ ช่มชู้ ผ่านกระบวนการทำให้พื้นที่ป่ากลายเป็นพื้นที่ทางการทหาร (Green Militarization) ความยุ่งเหยิงอลหม่านที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลมาจากที่กองทัพเข้าไปมีอำนาจในการจัดการป่า ต้องย้อนกลับไปหลังปี 2475 ในช่วงเวลานั้นกองทัพซึ่งมีอำนาจในการทางเมืองได้เข้าไปมีส่วนในการจัดการป่าเชิงเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นให้สัมปทานป่า กิจการค้าไม้ การสัมปทาน รวมไปถึงการเข้าไปออกแบบพื้นที่ป่าเพื่อจัดระเบียบและสร้างภูมิทัศน์ป่าใหม่ผ่านการเชื่อมโยงป่าเข้ากับความมั่นคงของรัฐแบบใหม่ นำไปสู่การสั่งบังคับอพยพโยกย้ายหมู่บ้านในช่วงสงครามเย็น เช่น โครงการหมู่บ้านป่าไม้ โครงการอีสานเขียวและโครงการคจก. เป็นต้น

ปีนแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2566) เรียกการขยายอำนาจดังกล่าวว่า “กระบวนการทำให้พื้นที่ป่ากลายเป็นพื้นที่ทางการทหาร” มีข้อสังเกตว่า อำนาจของกองทัพในการจัดการป่าจะทวีขึ้นอย่างมากในช่วงรัฐบาลที่มาจากพรรครัฐประหาร

ในกรณีนโยบายทวงคืนผืนป่ารัฐบาลคสช.ได้มอบหมายให้กอ.รมน.เป็นกำลังหลักร่วมกับกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพร้อมหน่วยงานอื่นๆ สนธิกำลังเข้ายึดที่ดินทั่วประเทศ อาศัยยุทธวิธีทางการทหารในเข้ายึดที่ดิน ซึ่งพบว่ามีการใช้สรรพกำลังเจ้าหน้าที่จำนวนมาก พร้อมอาวุธครบมือ มีการใช้อาวุธรุนแรง เช่น ปืน M 16 รถถังมี มีการปิดล้อมหมู่บ้าน จนได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางว่าเป็นการกระทำที่รุนแรง ไม่ต่างจากยุทธวิธีในการรบคือ มองชาวบ้านเป็นดั่งศัตรูที่ต้องพิชิตให้ราบคาบ

กรณีป่าดงหมูแปลง 2 การสนธิกำลังของเจ้าหน้าที่ได้เริ่มเข้าทำการยึดที่ดินครั้งแรกในเดือนตุลาคม 2559 ต่อเนื่องจนกระทั่งปี 2562 ยึดที่ดินได้ประมาณ 2,000 ไร่ของประชาชนกว่า 300 ครอบครัว ทั้งนี้ การยึดที่ดินเป็นไปอย่างรวดเร็วจนชาวบ้านไม่ทันตั้งตัว เจ้าหน้าที่ไม่ได้มีการแจ้งล่วงหน้าหรือชี้แจงรายละเอียด จึงไม่ต้องกล่าวถึงการพิสูจน์สิทธิตามหลักเกณฑ์ประกาศ 66/2557 ที่ประกาศออกมาตามหลัง

แต่กลับอาศัยอำนาจของทหารและบรรยากาศทางการเมืองของการรัฐประหารสร้างบรรยากาศความหวาดกลัวส่งผลให้ปฏิบัติการเป็นไปอย่างรวดเร็ว ดุดันตามยุทธวิธีทางการทหาร ไม่ให้ประชาชนรู้ตัวและไม่มีการปฏิบัติตามกฎหมาย เจ้าหน้าที่ดินบางรายโดนจับกุม กักขัง บางรายต้องวิ่งไปแอบซ่อนเพราะหวาดกลัวเมื่อเห็นเจ้าหน้าที่พร้อมกำลังอาวุธครบมือเข้ามาตัดฟันผลผลิตของตนเอง ทั้งนี้ สามารถสรุปลักษณะปฏิบัติการของเจ้าหน้าที่ซึ่งเต็มไปด้วยความรวดเร็วและรุนแรง ถึง 7 ลักษณะ ดังนี้ ลักษณะที่ 1 รื้อถอนทำลายพืชผล ลักษณะที่ 2 รื้อถอนสิ่งปลูกสร้างและทรัพย์สิน ลักษณะที่ 3 ยึดพื้นที่ โดยการปักเสาแนวเขต ปลูกต้นไม้ลงไปในพื้นที่ ลักษณะที่ 4 จับกุมดำเนินคดีและกักขังหน่วงเหนี่ยว พร้อมตัดฟันทำลายพืชผล ลักษณะที่ 5 ยึดสิทธิ แต่ยังสามารถเข้าทำกินได้ ไม่ถูกดำเนินคดี ลักษณะที่ 6 ประกาศให้มีการรื้อถอนสิ่งปลูกสร้างและพืชผล พร้อมทั้ง “ยื่นแปลง” เพื่อถ่ายรูปแบบเพื่อทำคดีแห้ง ลักษณะที่ 7 ช่มชู้คุกคามด้วยวาจา เช่น การให้ผู้นำชุมชนประกาศผ่านเสียงตามสายถึงความผิดและโทษทัณฑ์หากยังฝ่าฝืนเข้าทำกินในพื้นที่ดังกล่าว จะเห็นว่าการกระทำของเจ้าหน้าที่เต็มไปด้วยความรุนแรงและเป็นไปอย่างรวดเร็วส่งผลให้ชาวบ้านตกอยู่ในสภาวะการสูญเสียที่ดินโดยฉับพลันและผลักดันให้เข้าสู่วิกฤตความมั่นคงทางการเงินและความเสี่ยงในการดำรงชีพของสมาชิกในครอบครัว

รูปแบบที่ 4 การแย่งยึดโดยใช้ระบบตลาด ผ่านการทำให้ป่ากลายเป็นพื้นที่พัฒนาเชิงเศรษฐกิจ (เหมืองหินและกังหันลม) ความย้อนแย้งของการแย่งยึดที่ดินจากที่อ้างว่าจะยึดจากกลุ่มนายทุนเพื่อนำไปฟื้นฟูป่าและจัดสรรแก่ประชาชนผู้ยากไร้ ไม่เพียงไม่เป็นไปตามข้ออ้างแต่กลับพบว่าแท้จริงแล้วเป็นเพียงกระบวนการสร้างความชอบธรรมในการเข้าควบคุมทรัพยากรธรรมชาติที่ชุมชนเคยใช้ประโยชน์อย่างเบ็ดเสร็จ และเตรียมพร้อมที่จะเปลี่ยนสภาพให้กลายเป็นพื้นที่เชิงเศรษฐกิจเพื่อส่งต่อให้ทุนเหมืองแร่และทุนพลังงานเข้ามาใช้ประโยชน์แทนที่ชุมชน เริ่มจากปี 2560 ทางเทศบาลคำป่าหลายได้มีมติเห็นชอบการสร้างเหมืองแร่หินทรายเนื้อที่ 215 ไร่ 3 งาน 38 ตารางวาตามคำขอประทานบัตรแก่บริษัท ตรี มาเธอร์ เทรดดิ้ง จำกัด ทั้งนี้พื้นที่เหมืองแร่ดังกล่าวมีบางส่วนทับ

ซ้อนทับพื้นที่ที่ทวงคืนผืนป่าและพื้นที่แหล่งต้นน้ำซับซึมชื่อว่า “บ่อน้ำซับค่าป่าหลาย” ซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่ประชาชน 3 หมู่บ้านรอบพื้นที่ใช้อุปโภคบริโภค ในช่วงฤดูแล้งหรือเกิดอค์คภัยบ่อน้ำซับก็จะทำหน้าที่เป็นแหล่งน้ำสำรองยามฉุกเฉิน จนนำไปสู่การต่อต้านคัดค้านการทำเหมืองหินดังกล่าว หลังจากนั้นไม่นานท่ามกลางการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิในการที่ดินที่ถูกยึด กลางปี 2565 ภายใต้อแผนปฏิบัติการขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจการพัฒนาประเทศด้วยโมเดลเศรษฐกิจ BCG Model (ปี 2564-2570) เทศบาลตำบลค่าป่าหลายได้ออกใบอนุญาตให้บริษัท 555 กรีน เอ็นเนอร์จี จำกัด เข้าใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าดังกล่าวเพื่อทำโครงการผลิตไฟฟ้ากังหันลมเนื้อที่ 120 ไร่ ทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่ารัฐไม่ได้สนใจที่จะนำที่ดินไปเพื่อการอนุรักษ์อย่างที่กล่าวอ้างและไม่สนใจด้วยว่าพื้นที่ให้สัมปทานทั้ง 2 โครงการนั้นยังอยู่ระหว่างข้อพิพาทและตรวจสอบการครอบครองสิทธิระหว่างชาวบ้านที่ถูกยึดที่ดินกับรัฐหรือไม่ อีกทั้งยังไม่สนใจว่าจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติหรือคุณภาพชีวิตของประชาชนอย่างไร แต่กลับมีเป้าหมายที่ฉ้อฉล คือ ต้องการเปลี่ยนที่ดินไปเป็นทรัพยากรทางเศรษฐกิจ ดังนั้นจึงต้องทำการยึดที่ดินจากชาวบ้านเพื่อให้ง่ายต่อการเปลี่ยนมือไปสู่กลุ่มทุน

ประการที่ 3 การสูญเสียและผลกระทบที่เกิดจากการถูกแอ่งยึดที่ดิน

การเข้าแอ่งยึดที่ดินภายใต้นโยบายทวงคืนผืนป่าของรัฐบาลคสช. ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชาวบ้านทั้ง 50 ครัวเรือนที่ต้องสูญเสียที่ดินอย่างหนักหน่วง พวกเขาต้องอยู่ท่ามกลางสภาวะที่ถูกบีบคั้นจากทั้งนโยบายและจากข้อจำกัดทางเศรษฐกิจรวมไปถึงความทุกข์ทันททางอารมณ์ ขณะที่รัฐในฐานะ “ผู้แอ่งยึด” กลับไม่ได้สนใจว่าชาวบ้านจะตกอยู่ในสภาพใด จะเผชิญหน้ากับวิกฤตและความสิ้นหวังในชีวิตเช่นใดเมื่อต้องสูญเสียที่ดิน ทั้งนี้ในการวิจัยพบผลกระทบที่เกิดขึ้นในด้านต่างๆ ที่สัมพันธ์กับการสูญเสียที่ดิน ดังนี้

ด้านที่ 1 การสูญเสียที่ดินโดยฉับพลันและภาวะความไม่มั่นคงในการเข้าใช้ประโยชน์จากการสูญเสียสิทธิในที่ดิน

การสูญเสียที่ดินนับเป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นลำดับแรกและได้กลายเป็นเหมือนโดมิโนที่ส่งต่อผลกระทบด้านอื่นๆ ทั้งนี้ สำหรับชาวบ้านทั้ง 50 ครัวเรือนพวกเขาพึ่งพิงที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมโดยการปลูกพืชเศรษฐกิจ อาทิ มันสำปะหลัง อ้อยและยางพารา แม้ที่ผ่านมพวกเขาจะต้องเผชิญความเสี่ยงจากความผันผวนของราคาพืชผลในระบบตลาด สภาพดินฟ้าอากาศและภัยพิบัติทางธรรมชาติ แต่ก็เป็นความเสี่ยงที่เต็มไปด้วยความหวังว่าสักวันจะหลุดพ้นจากความยากจนได้ด้วยการอาศัยที่ดินเป็นบรรทัดเป็นปาย จากข้อมูลงานวิจัยพบว่า 50 ครัวเรือนกรณีศึกษาสูญเสียที่ดินรวมกันทั้งหมด 507 ไร่ 26 งาน 30 ตารางวา โดยพบว่า บางครอบครัวสูญเสียที่ดินทั้งหมดที่มี บางครอบครัวสูญเสียไปบางส่วนเล็กน้อยแตกต่างกันไป คือ น้อยสุด 2 งานและมากที่สุด 24 ไร่ 1 งาน ในจำนวนที่ดินที่สูญเสียนั้นแบ่งเป็นที่ดินที่ได้รับเป็นมรดก ที่ดินจากการซื้อต่อจากคนในชุมชนจำนวน 7 ราย

ในงานวิจัยชิ้นนี้ยังให้ความสำคัญกับที่มาและการได้มาของที่ดินซึ่งพบว่า ที่ดินทั้งหมดที่ถูกยึดเป็นที่ดินที่มีการจับจองก่อนปี 2500 บางส่วนทำกินอยู่แล้ว บางส่วนถูกปล่อยทิ้งไว้เนื่องจากยังขาดแคลนกำลังคนและกำลังทรัพย์ในการบุกเบิก โดยสามารถจำแนกการได้มาซึ่งที่ดินของจำนวน 50 ครอบครัว ดังนี้ 1) ที่ดินที่เป็นมรดกหรือมรดกทั้งจากฝั่งพ่อแม่ของตนหรือจากคู่สมรสจำนวน 43 ราย 2) ซื้อต่อทั้งจากพ่อ - แม่ของตนเอง จากเจ้าของที่

ได้รับมุนจากพ่อแม่ก่อนที่จะขายต่อจำนวน 7 ราย และ 3) การปรับพื้นที่ที่จับจองและปล่อยไว้เป็นป่าหัวไร่ปลายนานของตนเองจำนวน 1 ราย

ทั้งนี้ ช่วงเวลาที่เข้าทำกินแตกต่างกันตามเงื่อนไขของแต่ครัวเรือน อาทิ เพิ่งได้รับมรดก เพิ่งแยกครอบครัว เพิ่งมีเงินลงทุน หรือไปทำงานต่างจังหวัดและเมื่อกลับมาหมู่บ้านจึงเริ่มเข้าทำกิน ซึ่งสามารถจำแนกได้ดังนี้ 1) ครัวเรือนที่เข้าทำกินในช่วง พ.ศ. 2500-2530 มีจำนวน 16 ครัวเรือน 2) ครัวเรือนที่เข้าทำกินระหว่าง พ.ศ. 2531-2545 มีจำนวน 13 ครัวเรือน และ 3) ครัวเรือนที่เข้าทำกินระหว่าง พ.ศ. 2546-2556 มีจำนวน 21 ครัวเรือน

ผลการศึกษาได้จำแนกกลุ่มผู้สูญเสียที่ดินออกเป็น 2 กลุ่มเพื่อจะได้สะท้อนให้เห็นผลกระทบต่อผู้สูญเสียที่ชัดเจนโดยเฉพาะระดับความรุนแรงต่อการดำรงชีวิต ดังนี้

1. กลุ่มสูญเสียที่ดินโดยการถูกยึด จัดเป็นกลุ่ม “สูญเสียที่ดินโดยฉับพลัน” เนื่องจากถูกสั่งห้ามเข้าทำกินและกลายเป็นพื้นที่ติดคดีแห่ง เป็นกลุ่มที่มีสัดส่วนสูงที่สุดในกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบ คือ จำนวน 37 ราย โดยสามารถแบ่งเป็น 2 กลุ่มย่อย คือ

กลุ่มที่ 1 กลุ่มที่ไม่สามารถเข้าเก็บเกี่ยวผลผลิตได้เลยเนื่องจากเจ้าหน้าที่ได้ทำการไถ ตัดฟันทำลายผลผลิตจนเสียหาย ชาวบ้านกลุ่มนี้ต้องแบกรับหนี้สินที่เกิดจากการลงทุนเพาะปลูกแบบ 100 เปอร์เซ็นต์

กลุ่มที่ 2 ยังสามารถเข้าไปเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ทั้งแบบที่เจ้าหน้าที่อนุญาตและลักลอบ แต่ก็พบว่าผลผลิตยังไม่โตเต็มที่ เช่น มันล้มปะหลังโตต้องมีอายุ 11 เดือนถึงพร้อมถอน แต่ในขณะที่เจ้าหน้าที่เข้ายึดที่ดินมันสำปะหลังมีอายุเพียง 5 - 6 เดือน ดังนั้นเมื่อนำไปทำให้ได้ราคาถูกกว่าที่ต้นทุนที่ลงไปอย่างมาก แม้ว่าจะได้เงินมาแต่เป็นจำนวนเงินเล็กน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนเงินที่ลงทุนไปซึ่งก็ต้องอยู่ในสภาพขาดทุนและต้องแบกรับหนี้สินที่กู้มาลงทุนเช่นเดียวกับกลุ่มที่ 1

การสูญเสียทั้งเงินทุนที่ลงทุนไปกับการปลูกพืชและการสูญเสียรายได้จากผลผลิตที่กำลังงอกเงยอย่างปัจจุบันทันด่วนได้สร้างผลกระทบที่หนักหน่วงอย่างที่สุดสำหรับบางครอบครัวที่จะต้องแบกรับหนี้สินจากการลงทุนซึ่งเป็นปัญหาใหญ่สำหรับครัวเรือนส่วนใหญ่ที่มีรายได้ปานกลางลงไป เนื่องจากไม่มีเงินทุนสำรอง ไม่มีเงินเก็บออมสำหรับรองรับหรือจัดการกับความสูญเสียเช่นนี้ โดยพบว่าบางครอบครัวต้องให้บุตรเล็กเรียนกลางคันหลายครอบครัวต้องกู้เงินทั้งในและนอกระบบเพื่อนำมาใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน รวมไปถึงการขูดรีดแรงงานตนเองในการหาเงินให้ได้เพิ่มมากขึ้น ในขณะที่บางครอบครัวกลายเป็นคนสิ้นเนื้อประดาตัวต้องได้รับการจุนเจือจากคนในชุมชน

2. กลุ่มสูญเสียสิทธิ์ในการที่ดิน กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่โดนอายัดสิทธิ์หรือสถานะภาพการใช้ประโยชน์ในที่ดินที่ประเภท สปก.4-01 และ สร.5 ก. (เอกสารสำหรับเตรียมการออก สปก.4-01) จำนวน 8 ครัวเรือน เป็นการยึดสิทธิ์โดยไม่มี การแจ้งให้ทราบล่วงหน้า เมื่อสอบถามจากเจ้าหน้าที่สปก.ก็ได้คำตอบว่าที่ดินของพวกเขาอยู่เขตหวงคืนผืนป่า แม้ว่าชาวบ้านกลุ่มนี้จะไม่ถูกดำเนินคดีและยังสามารถเข้าทำกินได้ แต่ก็ทำได้ไม่เต็มที่เหมือนที่ผ่านมาเนื่องจากที่ดินอยู่ใน “สภาวะลูกผีลูกคน” คือ ไม่แน่ว่าจะถูกรื้อเจ้าหน้าที่เข้ายึดที่ดินหรือจับกุมวันไหน ทำให้พวกเขาไม่กล้า

ลงทุนการผลิตทั้งในระยะสั้นระยะยาวได้อย่างเต็มที่ เมื่อไม่กล้าลงทุนเต็มที่ทำครั้ง ๆ กลาง ๆ ก็ทำให้ผลผลิตที่ได้คุณภาพไม่ดีนักกระทบต่อผลกำไร ที่สำคัญการสูญเสียเอกสารสิทธิ์ส่งผลกระทบต่อทางการเงิน คือ ไม่สามารถนำไปเป็นหลักประกันค้ำประกันการกู้ยืมเงินจากธนาคารกส.เพื่อมาลงทุนเพาะปลูกรอบใหม่ได้หรือใช้จ่ายฉุกเฉินได้ ขณะที่ยังต้องใช้หนี้ที่ค้างค้างและต้องคืนเงินจากสถาบันการเงินนอกระบบที่ดอกเบี้ยสูงมาเพื่อลงทุนเพาะปลูกในกรณี 50 ครอบครัวพบว่ามีความเครียดหนึ่งเผชิญหน้ากับวิกฤตในช่วงที่ถูกยึดสิทธิ์ คือ ลูกชายประสบอุบัติเหตุหนัก สามล้มป่วยไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ ในขณะที่ครอบครัวไม่มีเงินสำรองทั้งเพื่อการรักษาและการใช้ชีวิต ทำให้ภรรยาต้องขูดรีดแรงงานตนเองโดยทำงานรับจ้างหนักขึ้นเพื่อหาเงินมาเป็นค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลสามีและลูกชาย และยังกระทบกับลูกชายคนโตที่กำลังสร้างครอบครัวต้องแบ่งเงินที่มีอย่างจำกัดมาให้เป็นประจำ ทั้งนี้ ทางภรรยาเล่าว่าหากมีเอกสารสิทธิ์ก็จะสามารถนำไปกู้ยืมเงินมาเพื่อใช้จ่ายยามฉุกเฉินนี้ได้ จะเห็นได้ว่า การยึดเอกสารสิทธิ์ทำให้ครัวเรือนต้องสูญเสียหลักประกันความมั่นคงในชีวิต โดยเฉพาะการเข้าไม่ถึงโอกาสธุรกรรมทางการเงิน แต่ที่หนักหนาไปกว่านั้นคือ มีความเสี่ยงสูงจะสูญเสียที่ดินถาวรหากนโยบายการแอ่งยึดที่ดินยังเดินหน้าต่อ

ด้านที่ 2 ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจครัวเรือน: รายได้ลด หนี้สินเพิ่มและการสูญเสียระบบการบริหารจัดการเงิน

ก่อนเกิดการแอ่งยึดที่ดิน เดิมทีสถานะการเงินในครัวเรือนส่วนใหญ่อยู่ในสถานะการเงิน “แบบตึงมือ” คือ มีเงินพอประทังชีวิตและหมุนหนี้ แต่ไม่ได้มีเงินมากพอที่จะเป็นทุนเก็บสำรองในชีวิต ในจำนวน 50 ครอบครัวพบว่าเพียง 3 ครอบครัวเท่านั้นที่มีเงินไม่เกิน 30,000 บาท แต่ก็ยังเป็นเงินที่เก็บไว้เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการเพาะปลูกฤดูกาลถัดไป ในขณะที่ต้องแบกรับค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันและหนี้สินโดยมีแหล่งรายได้หลักจากภาคการเกษตรซึ่งมีต้นทุนสูง อีกทั้งยังต้องเผชิญกับความผันผวนของราคา สภาพอากาศ ทำให้ไม่สามารถคาดเดาได้ว่า จะขายผลผลิตได้กำไรหรือขาดทุนทำให้ชีวิตทางเศรษฐกิจของพวกเขาเต็มไปด้วยความเสี่ยง โดยในวงการศึกษาพบว่าชาวบ้านที่มี “วงจร” ระบบบริหารจัดการเงินโดยแบ่งเป็น 2 ส่วนหลักๆ คือ ส่วนที่ 1 “การเงินรายวัน” เป็นเงินสำหรับการใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน เช่น ค่าอาหาร ให้ลูกไปโรงเรียน ค่าฉาบฉวยกิจศพ ซึ่งเงินส่วนนี้จะมาจากการรับจ้างรายวัน ส่วนที่ 2 “การเงินรายปี” คือเงินที่ได้จากการขายผลผลิตในแต่ละฤดูกาล เช่น อ้อย มันสำปะหลัง และยางพารา เงินส่วนนี้ถูกบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ คือ เก็บเอาไว้ลงทุนในรอบต่อไป ผ่อนชำระหนี้กับสถาบันทางการเงินซึ่งส่วนใหญ่จะเป็น 1) “การหมุนหนี้” คือ การชำระที่หนึ่งเพื่อไป ไปชำระอีกที่หนึ่งเนื่องจากครอบครัวหนึ่งมีหนี้หลายแหล่ง การบริหารจัดการหนี้สินของคนจนโดยการหมุนหนี้สัมพันธ์กับการได้มาของเงินก้อนที่ประมาณการได้ว่าจะได้เท่าไร ในช่วงเวลาไหน เพื่อไม่ให้ติดหล่มหนี้ หรือเรียกง่ายๆ ว่าหมุนหนี้ 2) จ่ายดอกเบี้ยปี ในรอบ 1 ปีชาวบ้านต้องเสียดอกให้กับสถาบันการเงินตั้งแต่หลักหมื่นถึงเกือบแสนตามยอดกู้ ปีไหนที่รายได้จากการขายผลผลิตดี อาจสามารถจ่ายทั้งเงินต้นและดอกเบี้ย แต่หากปีไหนผลผลิตไม่มีคุณภาพ หรือราคาตกก็สามารถจ่ายเฉพาะดอกเบี้ย เรียกว่าจ่ายเพื่อ “รักษาเครดิต” 3) ใช้ผ่อนรถ เกษตรกรในชุมชนจะได้รับเครดิตจากร้านจำหน่ายรถยนต์ในการซื้อแบบชำระรายปี เพื่อให้สัมพันธ์กับรอบที่มาของรายได้ โดยเฉพาะครัวเรือนที่เข้า

ซื้อรถยนต์จะผ่อนจ่ายไม่ต่ำกว่า 1 แสนบาทต่อปี 4) เป็นค่าใช้จ่ายยามฉุกเฉิน เช่น เจ็บป่วย เกิดอุบัติเหตุ เสียชีวิต หรือเมื่อเผชิญกับภัยพิบัติ เช่น น้ำท่วม ฝนแล้ง โรคระบาด

ดังนั้น การสูญเสียที่ดินในการทำการเกษตรซึ่งเป็นแหล่งรายได้หลักของครอบครัวจึงส่งผลกระทบต่อวงจรกิจกรรมทางการเงิน ทำให้หลายครอบครัวเกิดภาวะถดถอยทางการเงินและมีโอกาสที่จะกลายเป็นครัวเรือนยากจนเรื้อรังและส่งต่อหนี้สินข้ามรุ่น เนื่องจากเผชิญกับสภาพการณ์ดังนี้

1) การสูญเสียรายได้ ที่เกิดจากการสูญเสียที่ดินและการสูญเสียสิทธิในที่ดินส่งผลกระทบต่อจากระบบการเงินของครัวเรือนทั้ง 50 ครอบครัว รุนแรงมากขึ้นอยู่กับหลายปัจจัย ไม่ว่าจะเป็นมูลค่าการสูญเสียที่ดิน/เอกสารสิทธิ์ เงินที่ลงทุนไปกับการผลิตในรอบปีนั้นๆ รวมถึงศักยภาพในการบริหารจัดการเงินในครัวเรือนซึ่งบางครอบครัวที่ไม่สามารถรับมือกับการเปลี่ยนแปลงได้ทัน เนื่องจากมีที่ดินและปัจจัยการผลิตอื่นจำกัด ไม่มีเงินออม (ใน 50 ครอบครัวพบมีครัวเรือนที่มีเงินเก็บ 15,000 -30,000 บาทเพียง 3 ครอบครัว) มีสมาชิกกลุ่มเปราะบางในครอบครัว เช่น เด็ก คนชรา ผู้ป่วยที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้กลุ่มนี้จะได้รับผลกระทบรุนแรงและลูกหลานให้เกิดผลกระทบด้านอื่นๆ ส่วนครัวเรือนที่มีที่ดินนอกเหนือจากที่ถูกยึดหรือมีคนในครอบครัวประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตรกลุ่มนี้แม้รายได้จะลดลงแต่ก็ยังสามารถรับมือได้ในระดับหนึ่ง ขณะที่บางครัวเรือนแม้สูญเสียที่ดินแต่รายได้ไม่ลดลงเมื่อเทียบกับก่อนที่ดินถูกยึดเป็นมาจาความสามารถในการปรับตัวได้ทันและจังหวะชีวิต เช่น ลูกเรียนจบการศึกษาพอดีทำให้ไม่มีภาระค่าใช้จ่าย คนในครอบครัวตัดสินใจไปทำงานเมืองนอก เป็นต้น โดยมีรายละเอียดจำแนกตามกลุ่มดังนี้

กลุ่มที่ 1 รายได้ลดลงเกินกว่าร้อยละ 50 มีจำนวน 5 ครัวเรือน เป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบรุนแรงที่สุด โดยครัวเรือนที่มีรายได้ลดลงมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 85.4 ของรายได้ก่อนถูกยึดที่ดิน รองลงมาคือร้อยละ 75 ร้อยละ 65.2 จำนวน 2 ราย และร้อยละ 58.3 ตามลำดับ ในกลุ่มนี้บางคนสูญเสียที่ดินไปทั้งหมด บางคนสูญเสียไปบางส่วน ได้สร้างผลกระทบที่รุนแรงจนก่อให้เกิดภาวะวิกฤตในครอบครัวและมีความเปราะบางอย่างยิ่งยวด เช่น กรณีแม่สมจิตรได้สูญเสียที่ดิน 11 ไร่ 30 ตารางวาซึ่งซื้อมาด้วยเงินเก็บออมและเงินกู้ รวม 270,000 บาท มีสามีลูกสาวและลูกเขยเป็นคนลงแรงเพาะปลูก ส่วนเธอเปิดร้านขายก๋วยเตี๋ยวเล็กๆ ในหมู่บ้าน พอมีเงินหมุนเวียนใช้จ่ายภายในครอบครัว แต่เมื่อที่ดินถูกยึดกระทันหัน ลูกสาวและลูกเขยตัดสินใจทิ้งลูกน้อย 2 คนไว้กับเธอเพื่อไปทำงานที่กรุงเทพฯ ขณะที่น้องสาวก็ทิ้งลูกไว้กับเธออีก 1 คน ผ่านไป 1 ปีไม่มีใครส่งค่าเลี้ยงดูลูกๆ กลับมาเลยทำให้เธอต้องแบกรับภาระเลี้ยงคนรวม 5 ชีวิต ความเครียดจากการสูญเสียที่ดินและภาระที่หนักหนาทำให้เธอเครียดและล้มป่วยจนไม่สามารถขายก๋วยเตี๋ยวได้ โชคดีที่พอเธอป่วยสามีก็อาการดีขึ้น ปัจจุบันมีรายได้หลักคือค่าแรงของสามีจากงานรับจ้างก่อสร้าง ทำให้ชีวิตแต่ละวันของครอบครัวนี้ผ่านไปอย่างยากลำบาก โอกาสที่จะหลุดพ้นจากปลักความยากจนเป็นไปได้ยากลำบาก นอกจากนี้ยังมี 1 ครอบครัวที่ต้องให้ลูกออกจากโรงเรียนเนื่องจากไม่มีเงินเพียงพอที่จะจ่ายค่าเล่าเรียนและค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันของลูก

กลุ่มที่ 2 รายได้ลดลงต่ำกว่าร้อยละ 50 จำนวน 27 ครอบครัว เป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบระดับปานกลางเนื่องจากบางคนที่มีดินแปลงอื่นที่ไม่ถูกยึด หรือคนในครอบครัวประกอบอาชีพนอกภาคเกษตร หรือได้รับการสนับสนุนทางการเงินจากลูก แต่อย่างไรก็ตามพบว่าการสูญเสียรายได้จากที่ดินที่ถูกยึดส่งผลให้ครัวเรือน

เหล่านี้มีแนวโน้มจะมีรายได้ลดลงอย่างต่อเนื่องและเป็นไปได้ยากมากที่จะมีรายได้เพิ่มขึ้น ได้แก่ ครัวเรือนของผู้สูงอายุที่มีกำลังร่างกายน้อยลง เป็นสาเหตุให้ทำงานหาเงินได้น้อยลง หรือไม่สามารถทำงานได้เลย หรือครัวเรือนที่มีทางเลือกในการประกอบอาชีพน้อยเนื่องจากมีข้อจำกัดบางประการ เช่น การมีสมาชิกเป็นกลุ่มคนเปราะบาง โดยเฉพาะกลุ่มผู้ป่วยติดเตียง กลุ่มผู้ติดยา กลุ่มผู้ใช้ความรุนแรงในครัวเรือน เป็นต้น

กลุ่มที่ 3 กลุ่มที่รายได้เพิ่มขึ้นเมื่อเทียบกับก่อนถูกยึด จำนวน 17 ครอบครัวหรือคิดเป็นร้อยละ 34 ของครัวเรือนทั้งหมด การมีรายได้เพิ่มขึ้นไม่ได้หมายความว่าทั้ง 17 ครอบครัวไม่ได้รับผลกระทบจากการสูญเสียที่ดินเนื่องจากครัวเรือนเหล่านี้ยังมีปัญหาการชำระหนี้เนื่องจากขาดรายได้จากที่ดินที่ถูกยึด ทำให้บางรายต้องกู้ยืมเงินเพิ่มเพื่อหมุนหนี้ และไม่ได้มีชีวิตที่อยู่ดีกินดีขึ้นกว่าเดิม เช่น เป็นครัวเรือนที่มีผู้ป่วยเรื้อรัง มีคนติดยาเสพติด หัวหน้าครัวเรือนกับภรรยาที่กำลังลดลงเนื่องจากสูงอายุทำให้ไม่สามารถลงมือทำเกษตรได้เต็มที่แต่ต้องขูดรีดตัวเองเพื่อประคับประคองครอบครัวให้อยู่รอด แต่อย่างไรก็ตาม ปัจจัยที่ทำให้ตัวเลขรายได้เพิ่มขึ้นเมื่อเทียบกับครัวเรือนอื่นนั้นอธิบายได้ดังนี้ 1) จำนวน 8 ครอบครัว เสียสิทธิ์ในที่ดินแต่ยังไม่เสียปัจจัยการผลิต คือ ยังสามารถเข้าทำกินได้จึงมีรายได้จากการขายผลผลิตทางการเกษตร ทำให้รายได้ระยะสั้นไม่ลดลง 2) จำนวน 9 ครัวเรือนเสียทั้งสิทธิ์ดินและถูกยึดที่ดิน แต่มีที่ปัจจัยการผลิตอื่น เช่น มีที่ดินแปลงอื่นที่ยังสามารถทำการผลิตแต่ก็พบว่าหลายครัวเรือนที่ดินมีข้อจำกัด เช่น พื้นที่เป็นหินลูกรังไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก อีกทั้งยังไม่มีทุนทรัพย์ในการซื้อปุ๋ยมาบำรุงทำให้ผลผลิตที่ได้ไม่มีราคา บางครอบครัวมีรถยนต์ รถไถ นำไปเป็นสินทรัพย์ค้ำประกันเงินกู้เพื่อมาลงทุนการเกษตรเพิ่มหรือมีการประกอบอาชีพอื่นเสริม เช่น รับจ้างไถดิน 3) จำนวน 6 ครัวเรือน แม้สูญเสียที่ดินแต่เป็นช่วงเวลาที่บุตรหลานเรียนจบ ได้งานทำและส่งเงินมาให้ครอบครัว ในนี้จำนวน 3 ครอบครัวที่สมาชิกในบ้านตัดสินใจไปทำงานต่างประเทศ (หลังที่ดินถูกยึด) ซึ่งพบว่า 3 ครอบครัวหลังนี้ฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นกว่าครัวเรือนอื่นๆ มากที่สุดและมีแนวโน้มที่จะมีเสถียรภาพทางรายได้ระยะยาว

2) การเปลี่ยนแปลงของหนี้สิน ผลการศึกษาพบว่าการสูญเสียที่ดินได้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้หนี้สินของครัวเรือน โดยพบว่า มีจำนวน 29 ครัวเรือนมีหนี้สินเพิ่มขึ้น หรือคิดเป็นร้อยละ 58 ของครัวเรือนที่ถูกยึดที่ดิน โดยในกลุ่มนี้ยังสามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มย่อย คือ กลุ่มที่ 1 กลุ่มมีหนี้สินเพิ่มแต่มีศักยภาพหมุนหนี้ โดยพบว่ากลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีที่ดินแปลงอื่นนอกเหนือจากที่ดินที่ถูกยึด หรือมีหลักทรัพย์อื่น เช่น รถยนต์ รถไถ โดยได้นำหลักทรัพย์เหล่านั้นยื่นค้ำประกันการกู้ รวมทั้งยังมีการขอขยายวงเงินกู้จากยอดเดิมเพื่อนำมาลงมาหมุนหนี้สิน มาเป็นค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันและบางครัวเรือนลงทุนเพิ่ม หรือเริ่มกิจการใหม่ เช่น การซื้อรถไถ เพื่อนำมารับจ้างทดแทนรายได้ที่สูญเสียไป ในกลุ่มนี้พบว่ามีหนี้สินเพิ่มขึ้นตั้งแต่ร้อยละ 400 ถึงร้อยละ 800 ของหนี้สินก่อนถูกยึด อย่างไรก็ตามในความเป็นจริงพวกเขาตระหนักดีกว่าการมีหนี้สินเพิ่มขึ้นนับเป็นความเสี่ยงทางการเงินของครอบครัว เพราะหากเกิดเหตุการณ์ที่มีคาดฝันจนไม่สามารถหมุนเงินได้ทันก็จะก่อให้เกิดการสูญเสียที่ดินซ้ำเพราะที่ดินที่ใช้ค้ำประกันซึ่งส่วนใหญ่เป็นที่ดินผืนสุดท้าย ทำให้พวกเขาอยู่ภายใต้สภาวะกดดันและต้องขูดรีดแรงงานตัวเองอย่างหนักเพื่อให้มีศักยภาพทางการเงิน

กลุ่มที่ 2 มีหนี้สินเพิ่ม มีหนี้สินเรื้อรัง ไม่มีศักยภาพชำระหนี้ได้ตามสัญญา มีจำนวน 26 รายจากการศึกษาพบว่าครัวเรือนเหล่านี้มีสถานะทางเศรษฐกิจจะด้อยรายได้ปานกลางลงไปถึงระดับรายได้ต่ำ กลุ่มนี้เดิมมีศักยภาพใน

การชำระหนี้ต่ำอยู่แล้วแต่ต้องย้ายแปลงไปกว่าเดิมเมื่อถูกยึดที่ดิน ในกลุ่มนี้พบว่าบางครัวเรือนมีภาระที่ต้องดูแลสมาชิกที่เป็นกลุ่มเปราะบาง เช่น ผู้ป่วยติดเตียงป่วยเรื้อรัง คนชราและเด็กเล็ก เช่น กรณีครอบครัวหนึ่ง มีลูกที่ยังเล็กป่วยด้วยโรคปอดอักเสบซึ่งเป็นความเจ็บป่วยเรื้อรังถึง 2 คน ต้องผลัดกันเข้าออกโรงพยาบาลตลอด ทำให้ต้องกู้เงินจากทุกแหล่งที่สามารถกู้ได้ทั้งในและนอกระบบแม้ว่าดอกเบี้ยจะสูงเพื่อนำมารักษาลูก บางครัวเรือนนำรถที่เป็นทรัพย์สินชิ้นใหญ่สุดไปจำนำเพื่อใช้จ่ายในครอบครัว แต่การไม่มีรายได้หมุนเวียนทำให้ปัจจุบันไม่สามารถชำระทั้งดอกเบี้ยและเงินต้นมีความเสี่ยงสูงที่จะถูกยึด ไม่เพียงเท่านั้น การที่อัตราดอกเบี้ยของสถาบันการเงินรัฐมีอัตราสูงตั้งแต่ร้อยละ 6.5 ถึงร้อยละ 8 ส่งผลให้ครัวเรือนส่วนใหญ่ตกอยู่ในภาวะ “ภาวะดอกท่วมต้น” คือ ดอกเบี้ยพุ่งสูงมากกว่าเงินต้น เงินที่ผ่อนชำระแต่ละงวดยังไม่เพียงพอสำหรับการจ่ายดอกเบี้ย สภาพดังกล่าวทำให้พวกเขาต้องตกอยู่ภายใต้ “กับดักหนี้สิน” และถูกซ้ำเติมหรือทำให้รุนแรงและเรื้อรังมากขึ้นจากการถูกยึดที่ดินและการสูญเสียรายได้จากที่ดินที่ถูกยึด

ด้านที่ 3 ภาวะทุกข์ทรมานทางอารมณ์ สังคม สุขภาวะทางกาย

การสูญเสียที่ดินไม่เพียงกระทบต่อการลดลงของรายได้ครัวเรือนและหนี้สินที่เพิ่มขึ้นเท่านั้นยังมาพร้อมกับอาการทางสังคมในรูปแบบอื่นๆ โดยเฉพาะด้านความทุกข์ทรมานทางสุขภาพกายและอารมณ์ ทั้งนี้ ต้องตระหนักว่าการที่พวกเขาต้องสูญเสียที่ดินโดยไม่เต็มใจและเป็นไปอย่างฉับพลัน ส่งผลให้เกิดความเครียดและความวิตกกังวลว่าจะรับมือกับแรงบีบคั้นทางเศรษฐกิจไม่ว่าจะเป็นหนี้สินและค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันอย่างไร ยิ่งในกรณีครัวเรือนที่สถานการณ์เปราะบางอยู่แล้ว เช่น การมีบุคคลที่ไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ และยิ่งครัวเรือนที่มีรายได้น้อยอยู่แล้วยิ่งผลกระทบยิ่งหนักหน่วง

จากการศึกษาพบว่าในจำนวน 50 ครัวเรือนสามารถจำแนกครัวเรือนที่อยู่ในสถานการณ์ครัวเรือนเปราะบางได้จำนวน 5 กลุ่ม โดยบางครัวเรือนแบกรับกลุ่มเปราะบางมากกว่า 1 กรณี ดังนี้

- 1) ผู้ป่วยโรคเรื้อรัง/ติดเตียง/พิการ จำนวน 21 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 42
- 2) ผู้สูงวัยและเด็กเล็กที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ จำนวน 8 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 16
- 3) โรคทางจิตเวช จำนวน จำนวน 8 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 16
- 4) ปัญหาติดเหล้า/เสพยา จำนวน 11 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 22
- 5) ปัญหาความรุนแรงในครอบครัว จำนวน 5 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 10

ในความเป็นจริงพบว่า เกือบทุกครัวเรือนมีค่าใช้จ่ายเกี่ยวเนื่องกับการรักษาพยาบาลนอกเหนือจากสิทธิที่เบิกได้จากบัตรทอง เช่น ค่าเดินทางไปโรงพยาบาล การรักษายามฉุกเฉิน ค่าอาหาร การเสียเวลาในการทำมาหากิน และแน่นอนว่าครัวเรือนที่มีผู้ป่วยเรื้อรังพบว่าเกือบทุกรายไม่สามารถหาขาดจากโรคได้ต้องรักษาอย่างต่อเนื่องทำให้ต้องวนเวียนระหว่างบ้านและโรงพยาบาลประจำ อย่างไรก็ตาม ข้อมูลจากงานวิจัยพบว่า หลังการถูกยึดที่ดินบางรายอาการเจ็บป่วยรุนแรงมากขึ้นเนื่องจากดิ้นรนหารายได้เพื่อนำมาชำระหนี้หลายทางทำให้ตรากตรำทำงานหนักมีเวลาพักผ่อนน้อย ขณะที่บางครอบครัวเกิดความเครียดจากสูญเสียที่ดินจนนำไปสู่การใช้เหล้า – สารเสพติดบรรเทาความทุกข์ทรมานในชีวิต บางครอบครัวสถานการณ์บานปลายนำไปสู่การใช้ความรุนแรง นอกจากนี้ยัง

ก่อให้เกิดอาการทางจิตเวช คือ เป็นผู้ป่วยโรคซึมเศร้าต้องเข้ารับการรักษา โดยพบอาการรุนแรงแรงคือมีการวางแผนจบชีวิตทั้งสามภรรยา

ประการที่ 4 การต่อสู้เพื่อทวงสิทธิ์ในที่ดิน: ผลกระทบจากการแอ่งยึดที่ต้องถูกนับรวม

จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านในนามกลุ่มอนุรักษ์น้ำซับคำป่าหลายจำนวน 50 ครอบครัวได้ตัดสินใจที่จะทวงคืนสิทธิ์ในที่ดินที่ถูกรัฐแอ่งยึดกลับคืนมา พวกเขายืนยันว่าเป็นเจ้าของที่ดินโดยชอบธรรมที่บรรพบุรุษจับจองก่อนการประกาศเขตป่าและได้รับการยอมรับทางสังคมตาม “หลักสิทธิจารีตประเพณี” จากคนในชุมชน ทั้งนี้ประวัติการได้มาของที่ดิน พบว่า 1) จำนวน 43 รายได้รับจากมุน - มรดกทั้งจากฝั่งพ่อแม่ของตนหรือจากคู่สมรส 2) จำนวน 7 ราย ซื้อต่อ ทั้งที่ซื้อจากต่อพ่อของตนเองและจากคนในชุมชนที่ได้รับมุนจากพ่อแม่ 3) มีจำนวน 1 รายเป็นการปรับพื้นที่ที่จับจองและปล่อยไว้เป็นป่าหัวไร่ปลายนาเนื่องจากเพิ่งมีเงินทุนและเวลา สำหรับชาวบ้านกลุ่มนี้แล้วนโยบายทวงคืนผืนป่าได้กระทำการพรากและยึดที่ดินไปมือเจ้าของที่แท้จริง (ชาวบ้าน) ไม่ให้การทวงคืนจากผู้บุกรุก (ชาวบ้าน) ให้กับเจ้าของที่แท้จริง (รัฐ) ความเชื่อมั่นในสิทธิเหนือที่ดินทำให้พวกเขา “จำเป็น” ตัดสินใจต่อสู้เพื่อทวงคืนสิทธิ์ เพราะตระหนักว่าหากปล่อยให้รัฐใช้นโยบายแอ่งยึดตามอำเภอใจจะนำไปสู่ “การ สูญเสียที่ดินแบบถาวร”

ในส่วนของ การต่อสู้ของชาวบ้านทั้ง 50 ครอบครัวพบว่า พวกเขาต้องแบกภาระต้นทุนทั้งเรื่องเงิน เวลาและทุกข์ทนทางอารมณ์ในระหว่างทวงสิทธิ์ซึ่งเป็นภาระใหญ่หลวงซ้ำเติมผลกระทบจากการสูญเสียที่ดินไม่ว่าจะเป็น 1) การตกอยู่ท่ามกลางความรู้สึกหวาดกลัวและความไม่ปลอดภัยในชีวิต ทั้งนี้ ตลอดระยะเวลาของการเรียกร้องสิทธิ์ในที่ดิน ชาวบ้านถูกคุกคามจากเจ้าหน้าที่รัฐ เช่น การติดตามจากหน่วยงานความมั่นคง การประกาศข่มขู่ทางเสียงตามสายของหมู่บ้านถึงมาตรการจับกุมผู้ที่ต้องการกลับเข้าไปทำกินในพื้นที่ ตลอดจนการไม่เอื้ออำนวยของเจ้าหน้าที่รัฐในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมทำให้ชาวบ้านเกิดความหวาดกลัว ความเครียด และความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชน มีการวิวาทะกับผู้นำชุมชนและเจ้าหน้าที่รัฐ ความร้ายแรงของความสัมพันธ์นั้นส่งผลต่ออารมณ์ความรู้สึกและบรรยากาศการเกื้อกูลกันในท้องถิ่น

2) การต้นทุนจากสูญเสียเงินและเวลา - โอกาสในการทำมาหากิน จากข้อมูลปฏิทินกิจกรรมของกลุ่มน้ำซับคำป่าหลายในปี 2565 และปี 2566 พบว่ามีการใช้เวลามากถึง 100 – 110 วันต่อปี หรือคิดเป็น 1 ใน 3 ของ 365 วัน หรือร้อยละ 27 – 30 ของเวลา 1 ปี ในการเรียกร้องสิทธิ์ ไม่ว่าจะเป็นที่ยื่นหนังสือต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งในระดับพื้นที่และระดับประเทศ การเข้าร่วมกับเครือข่ายผู้ได้รับผลกระทบเพื่อแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหารวมทั้งการจัดกิจกรรมที่จะใช้เป็นประจักษ์พยานยืนยันสิทธิ เช่น การสำรวจจับ GPS พื้นที่ทำกิน เป็นต้น พบว่า การใช้เวลาดังกล่าวกระทบต่อโอกาสในการทำงานและการดูแลครอบครัว หากนำจำนวนเวลาดังกล่าวมาคำนวณโดยใช้ฐานค่าจ้างขั้นต่ำในพื้นที่คือ 300 บาทต่อวันจะพบการสูญเสียรายได้อยู่ที่ 30,000 – 33,000 บาทต่อคนต่อปีต่อครัวเรือน ขณะที่พบว่ากว่าครึ่งของกิจกรรมทั้งหมดหลายครอบครัวเข้าร่วมขั้นต่ำ 2 คน ถ้านำสัดส่วนนี้ไปคำนวณจะทำให้อัตราการสูญเสียรายได้ของครัวเรือนนั้นๆ พุ่งสูงขึ้นราว 50,000 บาทต่อครอบครัวต่อปี ทั้งนี้จำนวนเงินดังกล่าวสำหรับชาวบ้านนับเป็นเงินก้อนใหญ่เทียบเท่ากับเงินรายได้จากการลงทุนทำการเกษตรกรรมใน

รอบปีและหากนำจำนวนเงินดังกล่าวมาคำนวณตลอดระยะเวลา 8 ปี พบว่าเป็นเงินราว 240,000 – 264,000 ต่อครอบครัว และในครัวเรือนที่ต่อสู้อันกันจำนวน 2 คน จะสูงราว 400,000 บาทต่อครอบครัว ไม่เพียงเท่านั้นหากย้อนไปในช่วงแรกของการทวงคืนสิทธิที่ดินที่ยังไม่ได้รวมตัวเป็นกลุ่มอนุรักษ์น้ำซับค่าป่าหลาย พวกเขาต้องเรียไรเงินในการทำกิจกรรม เช่น ค่าน้ำมันในการเดินทาง และเคยถูกชักจูงรวบรวมเงินให้กับพระสงฆ์รูปหนึ่งที่ว่าอ้างว่ามีเส้นสายกับบุคคลผู้มีอำนาจสามารถแก้ปัญหาได้อย่างแน่นอน บางรายทยอยสูญเสียให้กับพระสงฆ์รูปดังกล่าวว่าหมิ่นบาท แน่แน่นอนว่าการสูญเสียเงินและเวลาในการทำมาหากินได้กระทบต่อการเงินที่ในชีวิตประจำวัน การบริหารจัดการหนี้สิน บางรายต้องหยุดประกอบอาชีพเพื่อทุ่มเทเวลาทวงคืนที่ดิน เช่น มีรายหนึ่งทีปิดร้านก๋วยเตี๋ยว บางรายขายข้าวของเครื่องใช้ เครื่องประดับเพื่อนำมาเป็นค่าใช้จ่ายระหว่างที่ต้องต่อสู้เพื่อทวงสิทธิ 3) การสูญเสียโอกาสในการดูแลครอบครัวอย่างเต็มที่ โดยพบว่าภรรยาจะเป็นตัวแทนหลักของครอบครัวในการออกไปทวงสิทธิ ทำให้สามีต้องแบกรับภาระทั้งงานนอกบ้านและงานในบ้าน ยังพบว่ามีบางครอบครัวที่สามีเกิดภาวะความเครียดและเป็นสาเหตุของความไม่ลงรอยกันครอบครัว ยิ่งช่วงเวลาของการแอ่งยึดอื้อเยื้อยาวนานเท่าไรก็จะยิ่งทวีผลกระทบให้สาหัสสาครรณมากยิ่งขึ้น

6.2 ข้อค้นพบจากงานวิจัย

จากกรณีศึกษาการแอ่งยึดที่ดินจากนโยบายป่าไม้ในยุคทหาร คสช. กับการผลิตซ้ำความจนเรื้อรัง กรณี ป่าสงวนแห่งชาติดงหมู แปลง 2 โดยละเอียด สามารถสรุปประเด็นข้อค้นพบสำคัญ 6 ประการคือ

ประการที่ 1 การทวงคืนผืนป่าเป็นวาทกรรมของรัฐบาลคสช.เพื่อใช้สร้างความชอบธรรมในการแอ่งยึดที่ดินของประชาชนเพื่อเปลี่ยนที่ดินและพื้นที่ป่าไม้ให้เป็นพื้นที่เชิงเศรษฐกิจ ก่อนที่จะเปิดโอกาสให้ทุนเข้ามาเปลี่ยนแปลงสภาพทรัพยากรไปเป็นสินค้า หรือการทำให้ธรรมชาติกลายเป็นทุน (Capitalisation of nature) ไม่ว่าจะเป็นข้อใช้พื้นที่ป่าเพื่อทำเหมืองหินทรายอุตสาหกรรมและก่อสร้างกังหันลมขนาดใหญ่ของโครงการไฟฟ้าพลังงานลม เป็นต้น โดยอาศัย 1) “วาทกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ” มาเป็นเครื่องมือในการปิดล้อมและแอ่งยึดที่ดิน - พื้นที่ป่าของชุมชน 2) ความคลุมเครือของเอกสารสิทธิ กรณีพื้นที่ประกาศเขตป่าทับซ้อนที่ยังอยู่ระหว่างกระบวนการพิสูจน์สิทธิ หรือกรณีพิพาทระหว่างรัฐและชุมชน โดยการอาศัยอำนาจกฎหมาย สร้างความชอบธรรมผ่านวาทกรรมและการใช้ความรุนแรงมาบีบบังคับ แอ่งยึดเอาที่ดินเพื่อให้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐอย่างเบ็ดเสร็จก่อนเพื่อทำการเปลี่ยนพื้นที่ป่าไม้ให้กลายเป็นพื้นที่เชิงเศรษฐกิจ

ประการที่ 2 นโยบายทวงคืนผืนป่าภายใต้แผนแม่บทแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรป่าไม้ เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามที่จะสร้างความชอบธรรมให้กับการยึดอำนาจของกองทัพในนามคสช. เนื่องจากการรัฐประหารก่อให้เกิดกระแสต่อต้านกระจายไปทั่วทั้งในและต่างประเทศ การหยิบยกปัญหาการบุกรุกทำลายป่าเพื่อให้กลายเป็นหนึ่งในวิกฤตเร่งด่วนของประเทศเช่นเดียวกับวิกฤตด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจและด้านสังคม ว่าเป็นปัจจัยผลักดันทำให้กองทัพต้องเข้ายึดอำนาจ ในกรณีนี้ คสช.ได้นำเสนอภาพของการเป็นผู้พิทักษ์ป่าจากการบุกรุกทำลายจากกลุ่มนายทุนและผู้มีอิทธิพลเพื่อช่วงชิงความการสนับสนุนจากประชาชนโดยเฉพาะชนชั้นกลางที่ให้ความสำคัญการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ประการที่ 3 การทวงคืนผืนป่าไม่เพียงเป็นกระบวนการแอ่งยึดที่ดินแต่ยังเป็นกระบวนการเปลี่ยนชาวบ้านจากผู้บุกเบิก ผู้อยู่อาศัยและใช้ประโยชน์ให้กลายเป็น “นอมินี” หรือ ตัวแทนผู้กระทำการแทนนายทุนในการเข้าบุกรุกทำลายป่า เป็นการสร้างสำนวนโวหารใหม่เพื่อสร้างความชอบธรรมในการพรากที่ดินจากประชาชน และเพื่อซ่อนเร้นปัญหาผลกระทบจากนโยบายดังกล่าวที่มีต่อประชาชน โดยพบว่า ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายทวงคืนผืนป่าเกือบทั้งหมดไม่ใช่ นายทุนหรือผู้มีอิทธิพล เป็นเพียงเกษตรกร เป็นชาวบ้านที่พยายามดิ้นรนเพื่อให้หลุดพ้นจากความยากจนและต้องการจะมีชีวิตที่ดีกว่าเดิม

ประการที่ 4 การทวงคืนผืนป่าสัมพันธ์กับ “ความยากจน” อย่างแนบแน่น ทั้งนี้ ข้ออ้างทวงคืนนำที่ดินไปขจัดความยากจนและลดความเหลื่อมล้ำให้กับเกษตรกรผู้ยากไร้นั้นเป็นข้ออ้างที่ไม่เป็นจริง จากข้อมูลงานวิจัยพบว่า การแอ่งยึดที่ดินก่อให้เกิดสถานะ “ความยากจนฉับพลัน” และนำไปสู่สถานะ “ความยากจนเรื้อรัง” ในระยะต่อไป เนื่องจากที่ดินที่ถูกยึดไปเกือบทั้งหมดเป็นที่ดินทำกินและเป็นเครื่องมือในการสร้างตัวของครอบครัว การสูญเสียที่ดินเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วจนทำให้ประชาชนไม่สามารถวางแผนรับมือกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้ทัน ประกอบกับการอาศัยอำนาจกองทัพและบรรยากาศรัฐประหารมากดดัน สร้างความหวาดกลัวจนประชาชนไม่กล้าต่อรองและเรียกร้องการเยียวยาจากรัฐ ทำให้ผลกระทบมีระดับความรุนแรงจนเกิดภาวะถดถอยของคุณภาพและมาตรฐานในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะการเกิดวิกฤตการเงินของครัวเรือนซึ่งเป็นผลจากการหายไปของรายได้ที่เคยได้จากผลผลิตทางการเกษตรบนที่ดินที่ถูกยึด รายได้ที่ลดลงอย่างฉับพลันนำไปสู่การเป็นหนี้เพิ่มโดยการกู้ยืมเงินทั้งจากสถาบันการเงินในระบบและนอกระบบเพื่อใช้จ่ายเพื่อการอุปโภคและบริโภคในชีวิตประจำวัน บางส่วนนำมาหมุนหนี้ ซึ่งนับเป็นการบริหารจัดการเงินที่มีความเสี่ยงสูง นอกจากนี้ยังพบครัวเรือนจำนวนมากไม่น้อยไม่มีศักยภาพในการใช้หนี้ได้ตามสัญญา เนื่องจากรายได้ที่หายไปเป็นเงินก้อนสำคัญที่ใช้ “หมุนหนี้” สถานการณ์ดังกล่าวรุนแรงมากในครัวเรือนที่ถูกยึดที่ดินไปทั้งหมด ไม่เงินเก็บและเป็นครัวเรือนที่เพิ่งสร้างครอบครัวหรือมีสมาชิกในครอบครัวมีกลุ่มเปราะบาง ทั้งนี้ สถานการณ์ที่เกิดขึ้นมีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดภาวะ “ปัญหาหนี้ข้ามรุ่น” และ “ความยากจนข้ามรุ่น” จากการขาดศักยภาพในการพึ่งตนเองเนื่องจากกลายเป็นครัวเรือนไร้ที่ดิน

ประการที่ 5 โครงการไฟฟ้าพลังงานลมภายใต้แนวคิดพลังงานสะอาดของนโยบาย BCG Model เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการแอ่งยึดที่ดินและการเปลี่ยนทรัพยากรเป็นสินค้าโดยอาศัยกลไกทุนนิยมในระดับโลก โดย การทำให้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมในประเทศไทยกลายเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาสิ่งแวดล้อมระดับโลก (Global Issue) และใช้กลไกทางเศรษฐศาสตร์มาแก้ปัญหา ทั้งนี้ทีมเศรษฐกิจของรัฐบาลประยุทธ์ จันทร์โอชา ได้นำเสนอ “วาระหลักเพื่อแก้ไขปัญหาวิกฤตสภาพภูมิอากาศและความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อม” หรือ เรียกว่า “ประกาศกรุงเทพมหานครว่าด้วยโมเดลเศรษฐกิจ BCG” (The Bangkok Goal Declaration on BCG) ในที่ประชุมประชุม APEC ครั้งที่ 29 ซึ่งจัดขึ้นที่กรุงเทพฯ ระหว่างวันที่ 16-18 พฤศจิกายน 2565 ในฐานะโมเดลการพัฒนาที่ยั่งยืนเพื่อรับมือกับปัญหาโลกร้อน การปล่อยก๊าซเรือนกระจกสุทธิเป็นศูนย์ (Net Zero) การปรากฏตัวของโครงการไฟฟ้าพลังงานลมได้สะท้อนให้เห็นความพยายามของรัฐที่จะทำให้การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติกับการแสวงประโยชน์ในพื้นที่ไปด้วยได้ ทั้งที่ในความเป็นจริงเป็นไปได้ เพราะการทำกังหันลมต้องถากถางพื้นที่ป่าเพื่อติดตั้งเสา จำนวน 14 ต้น ใช้พื้นที่ต้นละ 6 ไร่รวมพื้นที่เสา 84 ไร่ จะมีการทำถนนเชื่อมต่อระหว่างเสาแต่ละต้นกว้าง 10

เมตรโดยแบ่งเป็นพื้นที่ถนน 8 เมตรไหล่ถนนฝั่งละ 1 เมตร ในส่วนของโรงไฟฟ้าซึ่งจะมีกำลังการผลิตที่ 80 เมกะวัตต์จะใช้พื้นที่ราว 20 ไร่

ประการที่ 6 กระบวนการแอ่งยึดที่ดินที่อาศัยข้ออ้างเรื่องสิ่งแวดล้อมโลกไม่เพียงก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำระหว่างประชาชนในประเทศเท่านั้น แต่ยังก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำและความไม่เท่าเทียมกันระหว่างประเทศพัฒนาและกำลังพัฒนา หรือระหว่างประเทศศูนย์กลางอำนาจและประเทศชายขอบ คือ การปล่อยให้ประเทศที่พัฒนาแล้วขึ้นำการออกแบบธรรมชาติให้กลายเป็นสินค้าในรูปตลาดคาร์บอนเครดิตเพื่อทำให้กลุ่มอุตสาหกรรมในประเทศเหล่านั้นสามารถปลดปล่อยคาร์บอนต่อไปได้ตราบเท่าที่จ่ายเงินให้กับประเทศที่มีพื้นที่ป่าสมบูรณ์ แต่ที่ต้องชี้ให้เห็นก็คือระบบคิดแบบนี้ ก่อให้เกิดการทุจริตธรรมชาติและผลกระทบให้ประชากรในประเทศกำลังพัฒนาและด้อยพัฒนาทั่วโลกซึ่งปรากฏในสองลักษณะคือ กีดกันและขับไล่ชุมชนท้องถิ่นออกจากทรัพยากรที่เคยพึ่งพิงและใช้ประโยชน์ เพื่อทำให้พื้นที่ป่ากลายเป็นพื้นที่บริสุทธ์ มีศักยภาพในการดูดซับคาร์บอนได้อย่างเต็มที่ เป็นการทำลายดุลยภาพและความสัมพันธ์ระหว่างคนและระบบนิเวศธรรมชาติ อีกลักษณะคือ การทุจริตศักยภาพของชุมชนในการพึ่งตนเอง ทั้งที่การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นต้องวางบนฐานการพัฒนาที่มีประสิทธิภาพ (Efficiency) และเป็นธรรม (Equity) คำนึงถึงผลกระทบที่จะสร้างความเสียหายต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนความสามารถในการพึ่งตนเองทั้งระดับปัจเจกจนถึงระดับชุมชนและสังคม แต่การแอ่งยึดเพื่อเปลี่ยนพื้นที่ป่าให้กลายเป็นพื้นที่เศรษฐกิจเปลี่ยนทรัพยากรให้เป็นสินค้าได้ทำลายศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนไปอย่างไม่สนใจใยดี

ข้อเสนอแนะ

ประการที่ 1 รัฐต้องรื้อถอนความคิดที่มองว่า “ทรัพยากรเป็นทรัพย์สินของรัฐ” ซึ่งเป็นความคิดที่ล้าหลังและมองรัฐเป็นศูนย์กลางของการจัดการทรัพยากร เป็นต้นตอของการกีดกัน แอ่งชิงและแอ่งยึดทรัพยากร แต่ต้องมองให้เห็นการดำรงอยู่ของคนในท้องถิ่น ความสัมพันธ์ในชีวิตประจำวันระหว่างผู้คนและทรัพยากรธรรมชาติ ขณะเดียวต้องรื้อถอนกรอบคิดเรื่องธรรมชาติเป็นพื้นที่บริสุทธ์ ความสัมพันธ์ระหว่างความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความหลากหลายทางชีวภาพ และพิจารณาให้เห็นว่าความสัมพันธ์และการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติไม่ได้อยู่ในลักษณะคู่ตรงข้ามหรือมุ่งทำลายล้างทรัพยากรธรรมชาติแต่เพียงด้านเดียว

ประการที่ 2 ยกเลิกแผนแม่บทแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรป่าไม้ 2557 หรือที่เรียกกันว่า “นโยบายหวงคืนผืนป่า” ซึ่งเป็นกลไกของอำนาจรัฐในการแอ่งยึดป่าไม้และที่ดินของประชาชน ที่สำคัญรัฐต้องยอมรับว่าการปฏิบัติการนโยบายดังกล่าวไม่ได้วางอยู่บนหลักการอันชอบธรรมทางกฎหมายและสิทธิมนุษยชน รวมถึงข้อเท็จจริงในพื้นที่จนทำให้เกิดสถานการณ์แอ่งยึดป่าไม้และที่ดิน ก่อให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรงต่อการดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพของประชาชนโดยเฉพาะเกิดความยากจน เกิดความทุกข์ทนเชิงสังคมและอาารมณ

ประการที่ 3 การแก้ไขปัญหา ให้รัฐตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาและผลกระทบที่เกิดจากนโยบายหวงคืนผืนป่า เพื่อแก้ไขปัญหา และเยียวยา ในระดับจังหวัดและระดับประเทศ พร้อมให้ดำเนินการสำรวจรังวัดแนวเขตใหม่โดยใช้ความเป็นธรรมทางกฎหมายและข้อเท็จจริงในพื้นที่ ให้ประชาชนที่ได้รับผลกระทบมีสิทธิพิสูจนสิทธิ

การใช้ประโยชน์ ทั้งนี้ การพิสูจน์สิทธิให้ใช้ภาพถ่ายทางอากาศของกรมแผนที่ทหาร หากไม่มีให้ใช้แผนที่ภาพถ่ายดาวเทียม โดยภาพถ่ายนั้นควรเป็นภาพถ่ายหลังสงวนหวงห้ามเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าดงหมู แปลง 2 และรวมทั้งพิจารณาร่วมกับพยานหลักฐานอื่นๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีการครอบครองและใช้ประโยชน์มาก่อนวันสงวนหวงห้าม นั้น ดังต่อไปนี้ (1) ประวัติศาสตร์การใช้ที่ดินของชุมชนและครัวเรือนเป้าหมาย (Family tree) (2) พยานบุคคล (3) ร่องรอยการทำประโยชน์ ไม้ผล ไม้ยืนต้น (4) เอกสารหลักฐานจากทางราชการ เช่น สค.1 ใบภทบ.5 หรือหลักฐานอื่นๆ ที่แสดงให้เห็นว่าประชาชนมีการถือครองและใช้ประโยชน์มาก่อนการประกาศเขตป่าสงวนป่าดงหมู แปลง 2

ที่สำคัญแนวทางการแก้ไขปัญหาไม่ควรถูกบีบให้แคบอยู่ภายใต้ สำนักงานคณะกรรมการนโยบายที่ดินแห่งชาติ (สคทช.) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของความขัดแย้งในการแอ่งยึดที่ดินของประชาชน ควรเปิดให้ประชาชนเสนอแนวทางการจัดการที่ดินตามบริบทของพื้นที่และสอดคล้องกับการใช้ที่ดินเพื่อสร้างคุณภาพชีวิตที่ดี

ในระหว่างแก้ไขปัญหา (1) ให้คืนสิทธิและยกเลิกคดี ให้สามารถเข้าใช้ประโยชน์ได้อย่างไม่ต้องวิตกกังวลเรื่องความปลอดภัยทางกฎหมาย (2) คืนเอกสารสิทธิประชาชน (ส.ค.1) ที่รัฐรับไป

ประการที่ 4 ปัญหาเรื่องที่ดินทำกินของประชาชนผู้ยากจน กลุ่มเปราะบางเป็นปัญหาที่ต้องรีบแก้ไขอย่างเร่งด่วนเพื่อให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติแผนที่ 13 และยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ทั้งนี้ การแก้ไขปัญหาความยากจนในมิติความยากจนข้ามรุ่นเป็นแนวทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 13 รวมทั้งเป็นเป้าหมายของยุทธศาสตร์ศาสตร์ 20 ปี เช่นเดียวกับแผนแม่บทป่าไม้. 2557 ควรดำเนินการไปเพื่ออนุรักษ์พื้นที่ป่าอย่างรอบครอบรัดกุม ไม่ส่งผลกระทบต่อชีวิตประชาชนให้ตกอยู่ในวงจรของความยากจนทั้งในมิติ ความยากจนข้ามรุ่นและความยากจนเรื้อรัง อย่างไรก็ตาม การแก้ไขปัญหาจำเป็นต้องวางบนหลักการสิทธิมนุษยชน รัฐต้องรับรองและคุ้มครองสิทธิในการมีที่อยู่อาศัยที่ทำกิน อย่างมีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

ประการที่ 5 ตั้ง “กองทุนฟื้นฟูและเยียวยา” ประชาชนที่ได้รับผลกระทบอย่างเร่งด่วน ตั้งแต่ระยะสั้นจนถึงระยะยาว และการเยียวยาโดยครอบคลุมทุกมิติโดยเฉพาะการสูญเสียรายได้ รวมทั้งต้องเน้นบรรณต้นทุนการต่อสู้เพื่อทวงคืนสิทธิเป็นส่วนหนึ่งของผลกระทบ

ประการที่ 6 รัฐต้องยอมรับว่า การทำให้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมในประเทศไทยกลายเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาสิ่งแวดล้อมระดับโลก (Global Issue) โดยใช้กลไกทางเศรษฐศาสตร์มาเป็นเครื่องมือในเชื่อมระหว่างการรักษาทรัพยากรธรรมชาติกับการแสวงประโยชน์จากพื้นที่ป่าและทรัพยากรธรรมชาตินั้นไปด้วยกันไม่ได้ รังแต่จะก่อให้เกิดการแอ่งชิงและกีดกันชุมชนออกจากทรัพยากรที่พึ่งพิงและใช้ประโยชน์ ผลักภาระให้ธรรมชาติและประชาชนต้องแบกรับแทนภาคการผลิตอุตสาหกรรมอย่างไม่ยุติธรรม ท้ายที่สุดจะนำไปสู่การถ่างกว้างของปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำ

